

İSLAM DİNİ'NİN ÇEVREYE VE ÇEVRE SORUNLARINA BAKIŞ AÇISI

THE VISION OF ISLAMIC RELIGION ABOUT ENVIRONMENT AND ENVIRONMENTAL PROBLEMS

Elif EKİNCİ¹

ÖZET: Modern teknolojinin başa çıkamadığı çevre tahribatı, Dinin emrettiği şekilde insanların çevreye sahip çıkması ile önlenabilir. Dinler evrensel bir çevre ahlakı oluşturmada önemli kaynaklardır. Toplumlar kendi inanç ve öğretilerine uygun çevrecilik ilkesini benimseyip hayata geçirirlerse bu sorunlar aşılabacaktır.

İslam dini; çevre bilincinin gelişmesine ve toplumun çevre konusunda eğitilmesine önemli ölçüde kaynak olmaktadır. İslam dinine mensup olanlar, İslam'ın çevreye bakış açısını özümser ve bunları uygularlarsa, ekolojik dengenin korunmasına büyük katkıda bulunacaklardır. Allah'ın insanlara bahsettiği nimetlerden yararlanmada tabiatın ve çevrenin sömürülmemesinin farkında olma ve çevrenin korunmasında sorumlu olma bilinci İslam çevre anlayışının temel doktrini oluşturmaktadır ve bu doğrultuda hareket etmek, çevre krizini önlemeye yardımcı olacaktır. Müslümanların tek başlarına değil, İslam anlayışının çevre konusundaki duyarlılığı, Müslüman olmayan toplumlara örnek olması halinde, yapılacak işbirliği ile dünya bu felaketten kurtulacaktır. Müslümanların sorumluluğu büyüktür ve yadigarlamayacak niteliktedir.

Anahtar sözcükler: İslam, Çevre, İslam ve Çevre Sorunları

ABSTRACT: Environmental damages which can not be handled by modern Technologies can be prevented with protection of environment by humans according to rules of religions.

Religions are important resources for generating a global environmental morality. If societies adapt and implement the environmental principles which are convenient to their own believes and doctrines, all problems can be solved.

Islamic religion is an important source for improvement of environmental awareness and training the society about environment. If Members of Islamic religion absorb and perform the environmental vision of Islam, they will contribute to maintain ecological balance. Awareness of being responsible for preventing the environment and realization of not to exploiting the environment and spirit through to getting benefit from favor of God is the basic doctrine of environmental vision of Islamic religion. Behaving due to this doctrine may help to prevent environmental crisis. If sensitivity of Muslims about environment will be a model for nonmuslim societies and there will be a collaboration, the world will be prevent from a disaster. The responsibility of Muslims is very big and can not be regarded as negligible.

Keywords: Islam, Environment, Islam and Environment Problems

1. GİRİŞ

Dünyamız büyük bir çevre bunalımı yaşamakta ve bu durum insanlığın geleceği içinde tehdit oluşturmaktadır. Önceleri sadece kirlenme olarak algılanan çevre sorunları gün geçtikçe toplumsal hayatın bütün alanlarını kaplamıştır.¹ Bilim adamları çevre sorunlarını öncelikle bilimsel ve teknolojik yollarla çözmek istemişler ama başarılı olamamışlardır. Sorunlar artarak büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu nedenle çevre sorunlarının çözümü için dinlere başvurulmuştur.

¹ Öğr. Gör., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Üzümlü Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, elif_ekinci24@hotmail.com

¹ Kemal Görmez; Çevre Sorunları, Nobel Yay. , 2007, s.5

Dinler ekseninde bu sorunların ele alınması çok yeni bir olgudur ve günümüz insanının başka çaresi de kalmamıştır.²

Bugün çevre sorunları olarak ortaya çıkan olumsuzlukların aslında insanların ürünü olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle insanların doğa ile ilişkilerinin arkasındaki dünya görüşünün, kültürel değerlerin ve dinin; insanların dünyaya bakış açısını oluşturduğu ve çevreyle olan ilişkilerinde temel belirleyici olduğu düşünülürse, bu sorunların çözümünde dini değerlere başvurulması hiçte mantıksız olmayacaktır.

Bizde bu çalışmamızda çevreyi, çevre sorunlarını ve dini kavramsal açıdan açıklayıp, din ve çevre arasında nasıl bir ilişki olduğuna değineceğiz. Daha sonra konunun temelini oluşturan Semavi dinlerden İslam'ın çevre ve çevre sorunlarına bakış açısını, insan-çevre ilişkilerinin nasıl düzenlendiğini, İslami değerlerin bu sorunların çözümünde yapacağı katkıları ele alacağız. İslam'ın çevre konusuna yapacağı katkı ahlaki boyutta olduğu için İslam ahlak anlayışı ana hatlarıyla belirtilerek çevreye bakış açısı değerlendirilecektir. Çevreyle ilgili ayetlerden ve hadislerden örnekler verilerek, bunlar ışığında insanların sorumlulukları ele alınacaktır. Çevre bilincinin gelişiminde de İslam dininin katkısı değerlendirilecektir. Son olarak da İslam dininin çevre problemlerine çözüm önerileri yer alacaktır.

Çalışmamızda tüm dinler arasından İslam dininin seçilip, çevre konusundaki bakış açısını değerlendirmemizin nedeni, İslam'ın çevreci argümanlarının diğer dinlere oranla daha fazla olmasıdır. Buna rağmen, çevrecilik açısından, Müslüman toplumların neden diğer toplumlardan daha geri olduğu da konumuz içinde belirtilecektir.

I.ÇEVRE- ÇEVRE SORUNLARI- DİN, ÇEVRE-DİN İLİŞKİSİ VE İSLAM PERSPEKTİFİNDEN ÇEVRE- ÇEVRE SORUNLARI

1.1.Kavramsal Çerçeve ve Çevre, Çevre Sorunları ve Din

1.1.1.Çevre

evrenin sayılamayacak kadar çok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir. Çevre; bir nesnenin performansını etkileyen tüm dış şartlardır. Webster Sözlüğü de çevreyi, “Bir organizmanın yaşama ve gelişmesini etkileyen tüm dış şart ve faktörler toplamı” olarak tanımlamaktadır. Ancak bunlar, günümüzde çevre sorunları olarak algılanan boyutlardaki bir “çevre” tanımını izah etmede yetersiz kalmaktadır.

Çevre için yapılacak en isabetli tanımlardan biri şu şekildedir:“Canlı varlıkların hayatı bağlarla bağlı oldukları, etkiledikleri ve etkilendikleri mekân birimlerine o canlının veya canlılar topluluğunun yaşam ortamı veya çevre denir”⁵.

1.1.2.Çevre Sorunları

Çevre sorunları “İnsanların sonradan oluşturduğu çevrenin doğal çevreye etkileri ile yapay çevrede var olan olumsuzluklar ve her iki çevrede de görülen sorunlardır”⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu sorunlar dar anlamda hava, su toprak kirliliği ve bu kirliliğin çevrede yaşayanlar için tehlike yaratmaya başlaması olarak algılanırken günümüzde kirlenme dışında pek çok sorun çevre sorunu olarak algılanmaktadır.⁷

² İbrahim Özdemir; Din ve Çevre, Çevre Bakanlığı Yay. , 1997, s.

⁵ Sırrı Erinç; Ortam Ekolojisi ve Degrasyonel Ekosistem Değişimlikleri, I.U. Denizbilimleri ve Coğrafya Enst. Yay., 1984, s.3

⁶ Öznur Özer ; Çevre Konusunda Tanımlar ve Açıklamalar, Çevre Sorunlarına Giriş, Mobil Yay., s.4

⁷ Kemal GÖRMEZ; Çevre Sorunları, Nobel Yay., 2007, s.9

1.1.3. Din

Genellikle doğaüstü, kutsal ve ahlaki öğeler taşıyan, çeşitli ayin uygulama, değer ve kurumlara sahip inançlar ve ibadetler bütünüdür. Din tarihine bakıldığında, birçok farklı kültür, topluluk ve bireyde din kavramının farklı biçimlere sahip olduğu görülmektedir.

1.2.Çevre-Din İlişkisi

İnsanın tabiatı fethetme ve hükmetme anlayışı, sınırsız ve sorumsuz bir şekilde tabiatı ve tabii kaynakları sömürmesine dönüşmüştür. Modern anlayışın en belirgin özelliği tabiatın nesnelleştirilmesi ve her türlü değerden soyutlamasıdır. Bütün vahiy geleneklerinde kutsal bir boyutu olan, Allah'ın bir mahlûku olarak saygı duyulan ve belli bir ölçüyle ondan istifade edilen tabiat, kar amaçlı ve gelecek nesilleri düşünülmeden, sadece şu andaki insanların refahı için adeta talan edilmiştir. Çevre sorunlarının ortaya çıkmasıyla insanlar bunu daha net bir biçimde görebilmişlerdir. Bu nedenle bir yandan insanlığın yaşadığı bu süreç eleştirilirken diğer yandan da insanların yaşadığı vahiy gelenekleri yeniden keşfedilmektedir. İnsanlığın karşı karşıya bulunduğu bu sorunların aşılmasında dinlerin yardımcı olabileceğine inanılmaktadır.

Çevre sorunlarının ilk ortaya çıkışı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraya rastlamaktadır. Yalnız ilk çevreci hareketler 60'lı yıllarda başlamakla beraber 70'li yıllarda esas yoğunluğunu göstermektedir. Aşırı sanayileşme ve teknolojik gelişmenin çevre sorunlarına neden olduğu düşünülerek yapılan bu protestoların sonucunda bazı yasal ve teknik çözümler getirilmiştir.⁸ Ancak 80'li yıllara gelindiğinde çevre sorunlarının nedenleri ve çözümlerine yönelik daha farklı bir anlayış geliştirildiği gözlenmiştir. Çevre sorunlarının nedenlerine başka bir anlam kazandırılarak; insanın çevreye yönelik davranışlarını yönlendiren, evrene, insana, insanın evrendeki yerine, yaşamın anlamına ilişkin temel felsefi inançlarının neden olduğu ileri sürülmüştür.⁹ Yani yeni bir ahlak felsefesi olarak "çevre ahlakı" geliştirilmeye çalışılmıştır. Sınırlı kaynakları olan Dünya'nın geleceği açısından konuyla ilgili ahlaki boyutunun vurgulanması daha makul ve daha pratik bir yol olarak görülmektedir.

Çevre sorunlarının sadece teknolojik önlemler ve yasal düzenlemelerle çözülemeyeceğinin anlaşılması üzerine, sorunun ahlaki boyutunun önemi her kesimce kabul edilmeye başlanmıştır. İnsanların değer yargılarının, çevresiyle olan ilişkilerin de temel belirleyici olduğu vurgulanırsa, bunların tartışılmadan, eleştirilmeden insanların görüş ve tavırlarının değişmesinin de mümkün olmayacağı bilinmelidir.¹⁰

Bu nokta da dinler çevre sorunlarının çözümünde devreye girmiştir. Her dinin bir ahlak anlayışı bulunmaktadır ve bu anlayış toplumdaki topluma, dinden dine değişmektedir. Dinin ahlaki boyutunun ve dini inançların toplumsal düzenle ilgili değer yargılarını oluşturmada önemli bir yeri vardır.¹¹ Her toplumun kendisine göre bir çevre kavramı olduğu ileri sürülürse, bunda dininde rolü olduğu görülür. Çevreye karşı olumlu ya da olumsuz bir bakış açısı kazandırmada dinlerin önemli katkıları bulunmaktadır. Çevre ahlakının oluşumunda dinsel inanç ve ibadetlerin rolü yadırganamaz. Nasr'a göre günümüz dünyası seküler kanunlarla idare edilmesine rağmen insan türünün büyük bir çoğunluğu hala dinin baskın olduğu bir dünya görüşüne sahiptirler. Bu nedenle mevcut çevre krizinin çözümünde din önemlidir. Yani çevre krizinin nedeni sadece ekonomik, siyasal ve toplumsal etkenler değildir. Ahlaki ve manevi bir kriz söz konusudur ve mevcut çevre sorunlarının aşılabilmesi için dinlerin incelenmesi gerekmektedir. Çünkü dinler doğaya karşı olan mücadelemizi bilinçli ve bilinç dışı yollarla

⁸ Bkz. Jim O'Brien, "Environmentalism as a Mass Movement: Historical Notes", Radical America, 1983, no:2

⁹ Hasan Ünder. "Çevre Ahlakı Anlayışları ve Çevre Eğitiminde Perspektifler." (II. Çevre Şurasına Sunulan Bildiri. 28 Şubat-3 Mart 1994, İstanbul) s.1

¹⁰ İbrahim Özdemir; Çevre Sorunları ve İslam, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. , 1995, s.74

¹¹ Ünver Günay; Din Sosyolojisi, İnsan Yay. , 2003, s.486

etkilemektedir. Dinler doğa kavramını yorumlarlar ve bir toplumun doğa görüşünü, doğaya yönelik tutumlarını belirlerler.

Kültürleri tanımlayan ve insan davranışlarına yön veren dinler çevre ahlakı için gerekli kaynağı sağlamaktadır. Semavi dinlerden olan İslam; çevre bilincinin gelişmesinde önemli bir kaynaktır; çünkü çevresel değerleri içinde en çok barındıran ilahi kitaptır. Çevre sorunlarını genel ahlak sorunları olarak görmekte ve getirdiği çözümlerde ahlaki çözümler olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde pek çok inananı olan bu dinin insanları yönlendirme konusunda da etkin olduğu düşünülürse; İslam'ın ahlaki boyutu içerisinde çevreye bakış açısının iyi kavranması, çevre sorunlarının önlenmesinde önemli katkılar sağlayacaktır.

1.3.İslam Dini'nin Çevreye Bakış Açısı

1.3.1. İslam Felsefesi ve Çevre

İslam Dünya görüşünün temeli 3 noktadan oluşmaktadır. Birincisi, Allah veya Tevhit inancı; ikincisi, Peygamberlik veya Nübüvvet; Üçüncüsü ise, Ahiret ve hesaba çekilme inancıdır. Müslüman bireyler çevreye bakış açılarını bu üç temel zemine oturtmalıdırlar.¹³

İslam da tevhit yani birlik inancı çok önemlidir. Bu inanç Allah'ın birliğiyle beraber varoluşun birliğini de vurgular. Birlik bütün varlığı kapsar ve ayakta tutar. Tevhit inancına göre insan ile doğa ilişki içerisindeylerdir. İslamiyet'te İslam ile kâinat arasında bir ilişki vardır ve her ikisi de Allah'ın emrindedir. Bu çerçevede İslami çevre anlayışının temeli, bütün mahlûkatın (canlı-cansız) Allah tarafından yaratıldığı esasına dayanmaktadır diyebiliriz. Yani İslami anlayışta insan- tabiat ilişkileri iki ayrı ve birbirine yabancı unsur değil, aynı Yaratıcı tarafından yaratılmış birer mahlûkturlar. Bunu şu ayet açıkça dile getirmektedir: “Yerde yürüyen hayvanlar ve kanatlılarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi birer toplulukturlar (ümme)”.¹⁴ İnsanla çevre arasındaki farklılık ise sadece derece farklılığıdır. Bu farklılık insana tabiatı ve tabiatındaki mahlûkatı istediği gibi kullanmasını değil, aksine belirli bir sorumluluk yükleyerek israf etmeden kullanmasını gerektirir. Allah'ın Kur'an'ı Kerim'de: “ Şüphesiz, Biz her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır”¹⁵ buyurduğu göze alınırsa, bu ölçüye dikkat etme ve onu bozmama görevinin insana düştüğü belirtilmektedir. Yani İslam doğru ilişkiler, ölçülülük ve tam bütünleşme yoluyla tevhide sağlamak, uyum ve adaleti geliştirmek için vardır. İslam ekolojisi tevhide dayanmaktadır ve Allah merkezlidir.

İslam insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olmasını istemektedir. İnsanların Allah'ın halifesi olması, insanlara doğal dünyanın koruyucusu görevini yüklemiştir. Dünya ve barındırdığı kaynaklar, halife konumundaki insana yüklenmiştir. Yalnız halifelik mutlak bir makam değil, kişinin kendi gayretiyle ulaşabileceği bir değerdir. Bu nedenle insan ilahi gücün emirlerine aykırı davrandıkça, hayvanlardan daha düşük bir konuma inecektir. İnsanın üstünlüğü, diğer canlılardan farklı olarak, Allah'a hesap verme durumunda olmasında yatmaktadır. Mümin ilahi prosedüre uygun olarak ve varlıkların kendi zatlarında aciz ve fani olduklarını unutmadan yararlanma hakkına sahiptir.

İslam'a göre Allah eşsiz, her şeye kadir ve aşkın oluşunun yanı sıra her yerde dünyada, toplumda bizzat insanda hazır ve nazırdır. Bu durum insanların yaptığı her işte, Allah'ın emir ve yasaklarını gözetmesine sebep olacaktır. Allah'ın yakınlığı Kuran'da şu şekilde ifade edilir: “Nerede olursanız, o sizinle beraberdir.”¹⁷ İslamiyet'te Allah her an bir iş üzerindedir ve tüm kâinat ondan izinsiz hareket etmemektedir. Doğadaki tüm unsurlar Allah'ın gözetimi ve denetimindedir. Allah'ın her yerde olma fikri Müslümanları doğa ve doğadaki unsurlar

¹³ İbrahim Özdemir; Çevre ve Din, Çevre Bakanlığı Yay. , 1997, s.125

¹⁴ En-am: 38

¹⁵ Kamer: 49

¹⁷ Hadid: 4

konusunda daha dikkatli olmaya sevk etmektedir. Eğer Müslümanlar bunu unutmaya başarlarsa çevre tahribatı da başlayacaktır.

Yaradılıştaki kutsal bir amaç vardır. Dünyanın yaratılması anlamsız veya sıradan değildir. “Biz göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu inkâr edenlerin zannıdır.”Kur’an’da doğal dünyanın insanlara tabi kılındığı sıklıkla geçer. Doğa ilahi güce hem metafizik hem de ahlaki bakımdan bağlanmıştır. “Göklerdeki her şey yerdeki her şey Allah’ındır. Allah her şeyi kuşatıcıdır.”¹⁸ Kur’an’da doğa Allah’ın bir eseri olduğundan dolayı kutsaldır. Bu nedenle de Kur’an doğanın önemine vurgu yapmaktadır. Doğa Allah’ın bir mucizesi sayılmaktadır, Allah’ın rahmetinin bir göstergesidir. Kur’an’da ilk bakışta doğal dünyanın sadece insan için yaratıldığını ifade eden ayetler içerdiği görülür. Oysaki bu ayetlerde doğanın sadece insana faydalı yönlerinden bahsedilmiştir.

Doğal dünyanın üzerindeki egemenliğin kime ait olduğu Kur’an’da açık bir şekilde şöyle ifade edilmektedir: “Bilmez misinki göklerin ve yerin hükümranlığı Allah’ındır.”¹⁹ İslam’a göre insanın yaratılmasıyla doğanın yaratılması mukayese edildiğinde kâinatın yaratılması daha büyük bir olaydır.

İslam doğallığa yani fitrata önem vermektedir. Ona göre her insan İslam fıtratına göre doğmaktadır. Böylelikle her insan tabiatla uyum halindedir. Tabiata verilen zarar aslında insana verilen zarardır, fitrata aykırı davranmaktır.

İslami bakış açısına göre bütün yaratıklar müslimdir, Allah’a teslim olmuştur. “Yedi gök, dünya ve bunlarda bulunan her şey Allah’ı tespih eder. O’nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur, Ne var ki siz, onların tesbihini anlayamazsınız. O çok merhametli ve bağışlayıcıdır.”²⁰ Müslim terimi bütün kâinatı ve insanları kapsar. Bütün yaratıklar yaratanın iradesine mecburi olarak boyun eğler.

Kur’an doğaya, doğal kuvvetlere, doğal olgulara ve doğal varlıklara çok sık yer vererek 114 surenin 31’i bunlarla ilgili isim taşır. Sadece bu durum bile İslamiyet’te çevrenin ne kadar önemli olduğunu vurgular.

İslamiyet’e göre kâinatta bir düzen ve denge vardır. Doğayı düzenleyen bu yasalar ilke olarak idrak edilebilir. Birçok ayet insanları bu ilkelere uymaya teşvik etmektedir.

İslam’a göre tabiat yaratıcı olan Allah tarafından en mükemmel biçimde, en ince ölçüler içinde, en güzel modelde yaratılmış ve tanzim edilmiştir.

Doğanın var olmasının tek nedeni Allah’ın ona mevcudiyet vermesidir, takdir etiği zamanda da kâinatın mevcudiyetine son verecektir.

İslamiyet tek Tanrı inancından dolayı doğaya tapmaya yönelik her fikri reddetmiştir.

İslamiyet çevre ve çevresel kaynakların yok edilmesine yönelik her türlü savurganlığı yasaklamıştır. İslamiyet insanların hırsını törpüleme, başkalarını düşünmeye teşvik etme gibi hususlara değinmiştir. Çevre sadece bugünkü neslin hizmetinde değildir, Allah’ın geçmiş, şimdiki, gelecek tüm çağlara lütfudur. Bakara suresinin 29. ayeti bunu şu şekilde ifade etmiştir: “Burada kullanılan sizin için tabiri zaman ve mekân olarak sınırlandırılmaksızın bütün insanlara işaret etmektedir.”²¹

¹⁸ en-Nisa: 4/126

¹⁹ Bakara: 107

²⁰ İsra: 46

²¹ Bakara: 29

İslamiyet temizliğe ve yeşillığe oldukça önem vermiştir. Müslümanların kendilerini ve çevrelerini temiz tutmaları istenmiştir.

İslam'ın çevreye bakış açısında son olarak şunu söyleyebiliriz ki; İslam, dünya- ahiret noktasında dengeli bir ilişki tavsiye etmektedir. Kur'an'da; Allah tarafından insanlara bahşedilmiş olan dünyanın tüm nimetlerinden insanların, adaletli ve ölçülü davranması doğrultusunda dilediği kadar faydalanabileceği yer almıştır

1.3.2.İslam Metinlerinde Çevre

İslam'ın ana kaynağı olan Kur'an'da ve Hz Peygamber'in Hadisi Şerifleri'nde çevreye ve çevre temizliğine değinen ayetler-hadisler yer almakta ve bunlar Müslümanlarda çevre bilincinin oluşmasına ve çevre üzerine birtakım sorumluluklar almasına yardımcı olmaktadır. İslam metinlerinde çevreyle ilgili değerlere; temizlik, temiz havaya verilen önem, suların temizliği ormanların korunması ve hayvanların korunması başlıkları altında değinilecektir.

1.3.2.1. Kur'an'da ve Sünnet'de Temizlik

İslam dini temizliği imanın şartlarından sayar. Temizlik bütün tarih boyunca Müslümanların en çarpıcı özelliği olmuştur. Nedeni islamın iki temel kaynağı olan Kur'an ve sünnetin temizliğe çok önem vermesi ve temizliği islamın temel prensiplerinden saymasıdır. Hz. Peygamberin Hadis-i Şerifi şöyledir "Temizlik imanın yarısıdır"²² İslam'ın daha ilk günlerinde Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı ilk ayetlerde şöyle buyurmaktadır:

"Ey bürünüp sarınan(Resulüm)! Kalk ve insanları uyar. Sadece Rabbini büyük tanı. Elbiselerini temiz tut. Kötü şeyleri terk et."²³

Bu ayetle ifade edildiği gibi Allah, peygamberlik sıfatını kazanmış ve ilahi vahye erişmiş Hz. Peygamber'den öncelikle elbiselerini temizlemesini istiyor."Elbiseni temiz tut" emri Hz. Peygamber'in temizliği devamlı bir alışkanlık haline getirmesini istediği gibi, biz Müslümanlar için temizliğin ne kadar önemli olduğunu da vurgulamaktadır.

İslam'ın temeli olan namazın ana şartı, temizlikle başlamasıdır. Ayrıca namaz kılınacak mekânın ve giyilen elbisenin de temiz olması gerekmektedir.

Kuran şöyle diyor: "Ey âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel ve temiz elbiselerinizi giyerek gidiniz. Yiyeceğiniz, içeceğiniz; fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah israf edenleri sevmez"²⁴

Ayrıca temizlik, Allah sevgisinin ölçüsü olduğu gibi, ibadetlerinde şarttır. İslam dini kişinin hem maddi hem de manevi temizliğini hedeflemiştir. Hz Peygamber'in hayatı Müslümanların temizlik anlayışı için en iyi örnektir

1.3.2.2.Kur'an'da ve Sünnet'de Temiz Havaya Verilen Önem

İnsanlar, kendi çevrelerinin ve etraflarını saran havanın ne kadar önemli olduğu ve korunması gerektiğinin farkına çok geç vardıkları için hava kirliliği ortaya çıkan ilk çevre sorunlarından birisidir

Havanın ekosistemdeki önemi bütün boyutlarıyla takdir edilmediğinden, sanayileşme sürecinde bu dengenin korunması düşünülmemiştir. Hâlbuki Kur'an Müslümanları asırlar öncesinden uyarış ve havanın önemine dikkat çekmiştir. Böylece Müslümanlar tabii dengeyi korumak ve onu gözetmek zorundadırlar.

²² Müslim, Taharet: 1

²³ 74/Müdesşir: 1-5

²⁴ 7/A'raf: 31

Allah, yeryüzünün huzurunun ve sükûnunun insan eliyle bozulacağını, bunun acısını ise yine insanın kendisinin tadacağını Kur'an da bildirmektedir. Kuran dünyadaki ekolojik dengeyi ısrarla vurgulayarak ve bunu Allah'ın ilim, irade ve kudretinin eseri olduğunu açıklayarak, bizlerden bu dengeyi korumamızı istemektedir.

1.3.2.3. Kur'an'da ve Sünnet'de Suların Temizliği

Aşırı sanayileşme, aşırı nüfus ve aşırı tüketim nedeniyle sular kirlenmekte ve su sorunu dünyanın en önemli sorunlarından biri halini almaktadır. Bütün bunların nedeni kendi menfaatinden başka bir şey düşünmeyen kar amacıdır.

Allah'ın kullarına bahşettiği nimetlerin başında gelen suyun israfına sebep olan her türlü davranıştan kaçınmak her Müslüman'ın en önemli görevlerinden biridir. Ayet-i Kerime'de "Canlı olan her şeyi sudan yarattık, meydana çıkardık"²⁵ derken, suyun hayat için, yaşamak için temel şart olduğu belirtilmiştir.

Hz. Peygamber'de suya çok önem vermiş, abdest alırken bile gerekenden fazla su kullanılmasını mekruh sayarak yasaklamıştır.

Kur'an ve sünnetin suya verdiği önem ve suyun hayatın temeli olması, Müslümanlara birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Bunlar;

1. Mevcut su kaynaklarının korunması

2. Bu kaynakların kirlenilecek ve suyun temizliğini ve asliyetini bozacak her türlü tutum ve davranıştan kaçınılması

3. Suların kullanımını safhasında kesinlikle savurgan ve sorumsuz bir tutum benimsememesi

4. Su ve su kaynaklarının rasyonel ve düzenli bir şekilde kullanılmasıdır

1.3.2.4. Kur'an'da ve Sünnet'de Ormanların Korunması

Çevre korumanın ve çevreciliğin en önemli konularından biriside hiç şüphesiz ormanların, ağaçların ve diğer canlı türlerinin korunmasıdır. Bunda ormanların özel bir yeri bulunmaktadır. Nedeni de ormanların dünyadaki ekosistemin düzenli bir şekilde sürebilmesindeki önemli rolünden ileri gelmektedir.²⁶

Gerek Kur'an gerekse Hz peygamberin hadis-i şeriflerinde konuya büyük önem verildiğini görmemizin sebebi sadece çevre ve ormanların korunması değil, belki bir bütün olarak tüm alemin Allah'ın mahluku olması dolayısıyla korunması gerektiğiyle alakalıdır.

1.3.2.5. Kur'an'da ve Sünnet'de Hayvanların Korunması

İslam hukukuna göre ister evcil ister yabani olsun bütün hayvanlara şefkat ve ihtimamla davranmak zorunludur. K.uran-ı Kerim hayvanlarında insanlar gibi birer ümmet olduğunu kabul eder: "Yeryüzünde yürüyen havyan ve iki kanadıyla uçan kuşlardan hepsi sizin gibi birer ümmettirler".²⁷ Hz. Muhammed'in hadislerinde hayvan haklarına, hayvanlara iyi muamele etme hususunda ve hayvanlara eziyet etmenin haramlığına dair pek fazla hüküm bulunmaktadır. Konuyla ilgili şu hadisler örnek verilebilir: "Yerde olanlara merhametli olunki, gökte olanlarda size merhamet etsinler."²⁹ "Haksız olarak bir serçeyi öldüren, Cenabı Hak kıyamet günü hesap soracaktır."³⁰

²⁵ Nur: 45; 25

²⁶ Özdemir; op. cit. , s. 157

²⁷ En'am: 38

²⁹ Tirmizi, Birr; 16

³⁰ Darimi, 2: 11

Hayvanların sadece haklarının korunması yeterli olmamaktadır, onların temizlenmesi ve bakımlarının yapılmasını da Hz Muhammed emretmiştir: “Koyunların burunlarını silin, ağıllarını temizleyin ve ağıllarına yakın yerde namaz kılın, zira onlar cennet hayvanıdır.”³¹ Hz Peygamber hayvanların korunmasına ve şefkat gösterilmesine çok önem vermiştir. Hz Peygamber Müslümanlara sadece insanlara değil, tüm canlılara karşı merhametli olunmasını öğretmiştir. “Merhametli olanlara Rahman merhamet eder. Yerde olanlara merhametli olun ki, gökte olanlarda size rahmet etsin.”³²

Hayvanların neslinin korunması, kuşların yuvalarına zarar verilmemesi ve fazla yük vurulmaması ile ilgili pek çok hadis vardır. İslam geleneğinde her hayvanın birey sayılması ve uygun isimler verilmesi yönünde temayül vardır. Bir hayvan türünün her mensubu için kendine özgü bir kimliğin fiilen kabul edilmesi ekoloji açısından önemlidir.

Kuran’a göre yeryüzü insanın ortak malıdır. Yer in ve göklerin nimetlerinden tüm insanlar istifade etmektedirler. “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize ibadet edin ki korunabilesiniz. O Rab ki sizin için yeryüzünü bir döşek ve gökyüzünü bir bina yaptı. Gökten yağmur indirerek O su ile size rızık olarak mahsuller çıkardı. O halde bile bile ortak koşmayın.”³³ Bu ayete dayanılarak, çevre bütün insanlığın ortak meselesi ve müşterek istifade alanı olarak görülmektedir diyebiliriz.

Maddi çevremizi oluşturan varlıkların maddi yanlarının yanı sıra manevi boyutlarının da olduğu Kur’an’da ifade edilmektedir.“Yedi gök, yer ve bunların arasında bulunanlar Allah’ı tespih ederler. O’nu hamd ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların bu tespihlerini anlayamazsınız.”³⁴Buradan kâinattaki varlıkların Allah’a boyun eğdiklerini, onun yaratılış konularından dışarı çıkmayıp tespih ettiklerini çıkarmaktayız. Bu sebepten dolayı doğa canlıdır ve saygıyı hak etmektedir.

1.4.İslam Dini’nin Çevre Sorunlarına Bakış Açısı

Günümüz Müslüman dünyasına, çevre sorunlarının batı hegemonyasından, dünya üzerindeki hakimiyetin yanlış ellerde olmasından kaynaklandığıyla ilgili güçlü bir literatür yerleşmiştir. Bazı Müslüman yazarlara göre ekolojik krizin nedeni batı bilimi ve teknolojisidir. Birçok Müslüman düşünürlere göre de çevrenin bozulması, insan toplumlarının Allah’ın emir ve yasaklarına tam olarak uymadan yaşamasının yol açtığı büyük felaketin belirtilerinden biridir.³⁵

İslamiyet’e göre çevre sorunlarının kaynağı, insanın sebep olduğu fesattır. Fesat İslamiyet’te çevrenin bozulmasıyla ilgili kullanılan bir terimdir. Dengenin bozulması anlamındadır. İnsanın tabiata hükmetme ve konfor içinde yaşama arzusu sonucunda, insan tabiatın dengesini bozucu faaliyetlerde bulunmuştur. Çevre sorunları da bu şekilde meydana gelmiştir. Tabiata insan müdahalesi olmasaydı çevre sorunları oluşmayacaktı. İnsanların asıl görevi yeryüzünü imar etmek ve barış yurdu haline getirmektir.

Kur’an’a göre ekolojik açıdan önemli hususlardan biri doğal afetler ve bunlara bağlı olarak meydana gelen kıtlık ve çoraklaşma gibi çeşitli olumsuzluklardır. Kur’an bunlardan bir kısmının, insanların yaptıkları yüzünden başlarına geldiklerini diğer kısmınınsa kimi kavimlerin tedip edilmesi için olduğunu bildirir. Kur’an’da bu konuyla ilgili şöyle buyrulmuştur: “İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden, karada ve denizde fesat çıkar. Allah’da belki dönerler diye yaptıklarının bir kısmını böylece kendilerine tattırır.”³⁷

³¹ Mecmau’z- Zevaid, 4: 65

³² Tirmizi, Birr 16

³³ Bakara: 21-22

³⁴ İsrâ: 44

³⁵ Mawil İzzi Dien; İslam ve Çevre: Teori ve Pratik, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti. , İstanbul, 2007, s.119-129

³⁷ Rum: 41

İsraf çevreyi olumsuz etkileyen bir diğer kötü davranıştır. Bu nedenle İslam çevre sorunlarının sebeplerinden biri olarak israfı zikretmiştir ve kesin olarak yasaklamıştır. Savurgan ve müsrif olup çevreyi tahrip edenler için şu ayeti görürüz: “Böylesine saçıp savuranlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür.”³⁸ İslamiyet’e göre Allah zaten her canlıya yetecek kadar yiyecek, enerji ve mesken yaratmıştır.

Kur’an’da değinilen diğer bir hususta yönetenlerin yönetim biçimleri ve bunun neden olduğu olumsuzluklardır. Ayetlerde “Sizler iş başına gelecek olursanız, yeryüzünde bozgunculuk yapacak, akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi?”³⁹ ve “O iş başına geçtiğinde, insanlar arasında bozgunculuk yapmak, ekinleri tahrip etmek ve nesilleri bozmak için yeryüzünde gayret eder. Allah bozguncuları sevmez.”⁴⁰ Burada da ekolojik dengeyi bozanın insan olduğu ve bunun nedeninin de Allah’tan kopması olduğu anlaşılmaktadır.

İslam ülkelerinde çevre sorunlarına değinecek olursak; İslam ülkeleriyle ilgili ilk ve en önemli sorunun, bazı ülkeler hariç, çevre sorununun bir sorun olarak algılanmamasıdır. Türkiye’de çevreci kuruluşların kurulması ve çevreyle ilgili faaliyetlerde bulunulmasına rağmen bu durum çoğu İslam ülkelerinin gündeminde bile yer almamaktadır.⁴¹

Bugün İslam ülkelerinin batı ülkelerine kıyasla iki kat daha fazla çevre sorunuyla karşı karşıya olduğu görülmektedir. Müslüman ülkelerinin küresel çevre sorunlarının yanında, kendilerine has çevre sorunları da bulunmaktadır. İslam ülkelerinin birçoğu eski yerleşim yerlerinde yer aldığından dolayı çevre açısından daha çok tahrip edilmişlerdir. İnsanlar uzun yıllar; yakacak, aydınlatma ve diğer ihtiyaçları için sürekli doğadan yararlanmış ve doğayı tahrip etmişlerdir. Bu nedenle Fas’tan Endonezya’ya kadar İslam ülkeleri bozkır ve çöl görünümündedir. Bitki örtüsünün değişimi, yağışları da etkilemiş buda verimli bir tarıma ve hayvancılığa engel olmuştur. Her ne kadar Türkiye, Cezayir gibi ülkeler ağaçlandırma da yapsalar bu yeterli olmamaktadır.

Gelişmekte olan İslam ülkeleri, şehirleşmeyle beraber birçok sorunu bünyesinde toplamıştır. Alt yapı, ısınma, ulaşım ve nüfus sorunu her geçen gün daha da artmakta ve yeni sorunlara yol açmaktadır.

Geri kalmışlık psikolojisi, batı medeniyetine uyum ve uyumsuzluğun tepkisel tezahürleri, Müslümanlarda ideolojik zihniyetin oluşmasına sebep olmuştur. Toplumun en temel sorunlarından biri, ekonomik gelişme ve sanayileşmedir. İslam dünyasının modern batı dünyası ile karşılaşması birçok toplumsal, kültürel, dini değişim ve bunlara uyum sorununu beraberinde getirmiş, kimlik bunalımlarını ortaya çıkarmıştır. İslam dünyasında dinin devlet ve siyasetle olan ilişkileri yerli yerine oturmuş değildir. Buda çevre sorunlarının temelini teşkil etmektedir. Modernlik ve batı hayat tarzının, Müslüman ülkelere en yozlaşmış, en berbat ve çevreyi kirletici yönleriyle transfer edilmesi de işin cabası olmuştur.⁴³

1.4.1.İslamiyet’in Çevre Sorunlarına Çözüm Önerileri

Müslümanların çevre krizine yönelik olarak verdiği tepkinin çoğu ahlaki açıdan olmuştur. Din bilginleri, filozoflar; suyun, toprağın ve diğer varlıkların korunması ile ilgili ayetlere atıfta bulunmuşlar ve şeriata çevresel bir etik için kaynak olarak başvurmuşlardır.⁴⁴

Kuran’da insanların hedeflerinin olduğu ve İslam çevre krizine yönelik ahlaki çözümlere sahip olduğu belirtilir. Çevre krizine çözüm olarak Kur’an birkaç İslami ilkeye işaret eder.

³⁸ İsra: 27

³⁹ Muhammed: 22

⁴⁰ Bakara: 205

⁴¹ Mehmet Bayraktar, İslam ve Ekoloji, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. , 1992, s.125

⁴³ Selim Uzunoğlu; İnsan-Tabiat İlişkileri Açısından Çevre Problemi, Çevre Dergisi, Ekim- Kasım-Aralık 1994, Sayı: 13, s.12

⁴⁴ Seyyid Hüseyin Nasr; İslam ve Ekoloji, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti., İstanbul, 2007, s.103-119

Bunlar; tevhit, hilafet, emanet, şeriat, adalet ve itidaldır. Çevre krizi tehdidine karşı hiçbir önemli Müslüman Tanrı'nın doğasını ya da onunla ilgili anlayışımızı değiştirmeye çalışmamıştır. Yapılanlar geleneğin, önceleri daha az vurgulanan belli yönlerini diriltmeye çalışmak olmuştur.⁴⁵

Kuran'a göre her varlığın dolayısıyla da çevrenin manevi boyutu vardır. Çünkü tüm varlıklar Allah'ı tespih etmekte içlerine yerleştirilen kuralları yaşamakta ve gayelerini yerine getirmektedir. Her Müslüman Kuran'a göre kâinata yapacağı olumsuz davranışların, neticede kendilerine döneceğini bilmek zorundadır.

İslamiyet'in Müslümanlara aşıladığı önemli bir konu da iktisattır. Günlük ihtiyaçları karşılanırken, tabiatta ölçülü bir biçimde yararlanılması; aşırı ve zararlı bir tüketimden kaçınılması gerekmektedir. Orta halli tüketim yapan müminler övülmektedir.⁴⁶ İslamiyet beden, elbise, mesken ve tabii çevrenin temizliğini insanlardan istemektedir. Çevreyi korumanın temellerini de bunlar oluşturur.

İslamiyet'e göre suyun yaratıcısı Allah'tır. Hz. Muhammed'de suyun eşit paylaşımını öngörmüştür. Bu eşitlik ilkesine hayvanlarda dâhildir. İslamiyet toprağı sürdürülebilir bir tarzda öylesine övmüştür ki cennette bile son bulmaz. Hz Muhammed cennette dahi toprağı işlemek isteyen Müslümanlara bu konuda izin vereceğini bildirmiştir. İslamiyet gereksiz amaçlarla canlı varlıkları öldürmeyi de yasaklamıştır. İslamiyet doğanın manevi önemine değinmiştir. Hz. Muhammed'in Uhud'u işaret ederek "Şu dağı görüyor musunuz? O bizi sever bizde onu severiz." Diyerek sadece bedeniyle değil ruhuyla ve manevi yanıyla da tabiatla iç içe olduğunu vurgulamıştır.⁴⁷

Görüldüğü gibi İslam; ekolojik düzene ilişkin hikmetini, önemini ve insanın dünyadaki hayatının her safhasıyla olan yakın ilişkisini formüle ederek, bu düzenin iyice tanınmasını ve doğal çevrenin etik olarak ele alınmasını sağlamaktadır. Bu nedenle de çevre bilincini ve bu bilincin uygulama alanlarını din ilkesine dayatarak genişletmek gerekmektedir.

⁴⁵ Nasr; Op. Cit. , s.113

⁴⁶ Yaşar Fersahoğlu; Dinler ve Çevre, Marifet Yayınları, İstanbul, 2003, s. 115

⁴⁷ Bayraktar; Op. Cit. , s.144

SONUÇ

Bugün çevre sorunları olarak ortaya çıkan sorunların aslında modern insanın sorunları olduğu anlaşılmaktadır. İnsanlar yeryüzündeki ilk günlerinden buyana çevreyle alveriş halinde olmuş; hayatta kalabilmek için çevreden yararlanmışlardır. Ancak hiçbir dönemde bu alışveriş modern zamanlardaki gibi tabii seyrinden çıkmamış ve tüm canlıların varlığını tehdit eden bir hal almamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonucunda hissedilir hale gelen bu sorunlar artmaya devam etmektedir ve pek çok insan geleceğinden ümitli değildir.

Bilim ve teknolojinin çözemediği ve 80'li yıllara gelindiğinde de devam eden bu süreç, insanlığı, yeni bir ahlak felsefesini geliştirilmeye yöneltmiştir. Çevre sorunlarının nedenleri olarak insanların sahip oldukları görüş ve değer yargılarından kaynaklanan felsefi inançlarının olduğu saptanmıştır. Çevre sorunlarının önlenmesinde insanlar, insanlığın başından beri var olan ama çevreci yönü henüz değerlendirilemeyen dini kaynaklara yönelmişlerdir. Dinler, çevre sorunlarına insanların neden olduğunu ileri sürmektedir çünkü dinden uzaklaşıldığı oranda toplumların çevreyi tahrip ettiği görülmektedir. Tarihe bakıldığında da dinler böyle buhranlı ortamlarda ortaya çıkmış ve yol gösterici olmuştur. Tahrip edilen sadece çevre değil, insanın da insan tarafından sömürülmesi söz konusudur.

Dinler ahlaki açıdan insanları yönlendirerek, zihinlerini biçimlendirerek insanların tabiata zarar vermesini engelleyebilir. Semavi dinler çevreyi islah etme konusunda insanlara orta yolu tavsiye etmişlerdir. Buda insanların yeryüzünün halifesi olarak yaratıldığı ve diğer varlıklara karşı sorumluluk taşıdığıdır.

Kur'an'ı düşüncede tabiat; Yaratıcının bir sanat eseri olup, insanda kâinat sarayının aziz misafiridir. Kur'an insan ve tabiatı birlikte ele almaktadır ve Müslümanlar açısından tabiat Allah'ın yoktan var edip hassas bir plan ve programla denge içerisinde işlettiği bir sanat eseri ve insanı ötelere ötesine götüren anlam yüklü semboller kitabıdır. Bu sembollerin anlamını ve mahiyetini de ancak düşünen akıl sahipleri anlayabilirler. İslami anlayışa göre tabiattaki varlık ve hadiseler; birer ayet, işaret ve semboldür. İslam âlimlerinden El-Biruni, asırlar önce İslam'ın insanın diğer varlıkları sömürmeye hakkı olmadığını ve onları ancak Allah'ın kanunları çerçevesinde israf etmeden kullanmaya hakkı olduğunu belirtmiştir.

İslam dininin sistematik olarak çevre ve çevresel değerlere, diğer dinlere oranla daha fazla yer verdiği düşünülürse, çevreye bakış açısının neden önemli olduğu da ortaya çıkmaktadır. Yalnız böyle bir dinin temsilcileri olan Müslüman toplumların çevrelerini neden kirlettikleri de apayrı bir konudur. Batı toplumlarıyla kıyaslandığında Müslüman toplumların çevreleri daha kirlidir. Bunun en önemli nedeni İslam'ın siyasi arenada karşılaştığı güçlüklerden dolayı, çevreci yönünün kısmi olarak ortaya çıkmasıdır.

Tüm bunlar aşıp Kur'an'ı kavramlar hayata geçirilirse ve çevre değerleri insanlara sunulursa kirleticiler ve hastalandırıcı çevre şartlarından kurtulunabilir. Çağımızın çevre sorunlarıyla mücadele de Müslümanlar; bilimsel ve teknolojik çözümlere başvurabilirler fakat bu mücadele de İslam hükümlerini geçersiz kılmamalıdır.

Yalnız unutulmamalıdır ki çevre sorunları tüm insanlığı ilgilendiren sorunlardır ve bu konuda sadece Müslüman toplumlar değil tüm toplumlar çaba sarf etmelidir. Bu konuda alınabilecek en güzel önlem, tüm dinlerin çevreyle ilgili ortak görüşlerinin belirlenip kamuoyuna duyurulması, insanların eğitilmesi ve işbirliği çerçevesinde hareket edilmesidir.

KAYNAKLAR

- BAYRAKTAR, M. (1992). İslam ve Ekoloji. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- DİEN, M. İ.(2007). İslam ve Çevre: Teori ve Pratik, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti., İstanbul, s.119-129
- FERSAHOĞLU, Y. (2003). Dinler ve Çevre, Marifet Yayınları, İstanbul, s.115
- GÜNAY, Ü. (2003). Din Sosyolojisi, İnsan Yayınları
- GÖRMEZ, K. (2007). Çevre Sorunları, Nobel Yayınları
- KUR'AN'I KERİM
- NASR, S. H. (2007). İslam ve Ekoloji, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti., İstanbul, s.103-119
- ÖZER, Ö. (2003). Çevre Sorunlarına Giriş, Mobil Yayınları
- ÖZDEMİR, İ. (1997). Çevre ve Din, Çevre Bakanlığı Yayınları
- ÖZDEMİR, İ.(2003). Çevre Sorunları ve İslam, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- UZUNUĞLU, S. (1994). İnsan Tabiat İlişkileri Açısından Çevre Problemi, Çevre Dergisi, s.12
- ÜNDER, H. (1994). Çevre Ahlakı Anlayışları ve Çevre Eğitiminde Perspektifler. (II. Çevre Şurasına Sunulan Bildiri. 28 Şubat–3 Mart İstanbul) s.1